

Drottning Kristina och consistorium generale.

1.

En av de mest intressanta kyrkorättsliga debatterna i vårt land är striden om consistorium generale. Utförliga redogörelser för de under åren 1623—1625 förda förhandlingarna föreligga också¹. Striderna efter denna tidpunkt ha dock endast berörts i mera översiktliga framställningar, och drottning Kristinas insats är icke ens omnämnd i litteraturen. För att förstå denna strid om kyrkostyrelsen är det emellertid nödvändigt att ställa in den i dess kyrkorättsliga sammanhang². En om än aldrig så kortfattad redogörelse för detta sammanhang är därför nödvändig.

Då Gustav Adolf 1623 framlade sitt förslag till ett blandat consistorium generale innebar detta ingen nyhet. Sådana konsistorier funnos sedan länge i Tyskland, och tanken på en av präster och lekmän sammansatt kyrklig överstyrelse hade föresvävat både Gustav Vasa, Johan III och Karl IX. Likväl är det svenska förslaget av år 1623 en självständig skapelse. Den väl initierade biskopen i Västerås, Johannes Rudbeckius, förklarar, att Gustav Adolfs konsistorium icke

¹ Se K. A. Appelberg, Bidrag till belysande af kyrkans rättsliga ställning (1900) s. 155 ff., O. Holmdahl, Studier öfver prästeståndets kyrkopolitik 1 (1912) s. 149 ff., Hj. Holmquist, Svenska kyrkan under Gustav II Adolf (1938) s. 224 ff. och Hans Cnattingius, Den centrala kyrkostyrelsen i Sverige 1611—1636 (1939) s. 293 ff. I sistnämnda arbete har det kyrkorättsliga problemet helt förbigåtts. Se a. a. s. VIII.

² Se härtill författarens översiktliga framställning i Sv. teol. kvartalskrift 1940 s. 349 ff.

var likt något av de konsistorier, som han sett eller läst om »utan ifrån dem allom i många måtto mycket avviker». Då frågan debatterades i rådet 1636, varnade emellertid Rudbeckius för att följa tyskarnas »mores»¹. Även i detta fall har Västerås-biskopen rätt. Striden om consistorium generale gällde verkligen, om man i Sverige skulle acceptera tyskarnas »mores» eller korrektare uttryckt den kyrkorättsliga uppfattning, som vid denna tid var den allmänt härskande i Tyskland.

Utmärkande för denna kyrkorättsliga åskådning är distinktionen mellan det inre och yttre kyrkoregementet, mellan potestas ecclesiastica interna och potestas ecclesiastica externa. Det inre kyrkoregementet omfattar predikan, sakramentsförvaltning och nyckelämbetet samt tillkommer prästerna. Det yttre kyrkoregementet, eller vad man ock kallade jus in sacra eller jus circa sacra, tillkommer den världsliga överheten.

Den teoretiska utformningen av detta program härrör från den reformerte teologen David Pareus, professor i Heidelberg. Det framlades första gången i tryck 1608². Pareus' distinktion, som väl svarade mot de faktiska förhållandena i Tyskland, blev den teoretiska motiveringen för »das landesherrliche Kirchenregiment» och vann genast insteg i den kyrkorättsliga litteraturen. Pareus' maktfördelningslära bildar sålunda grundvalen för Johann Gerhards framställning av »cura magistratus circa sacra» i dennes dogmatiska huvudverk med titeln: Loci theologici (1610—1622)³. Härmed hade Pareus' uppfattning fått kyrklig sanktion även inom lutherdomen. Mot dess renlärighet kunde ingen anmärkning göras.

De nya tyska kyrkorättsliga idéerna nådde mycket snart vårt land. Både Axel Oxenstierna och Gustav Adolf ha tidigt

¹ Thyselius, Handlingar I s. 124 och SRP 1636 s. 335.

² Se J. Heckel, Cura religionis, ius in sacra, ius circa sacra (Kirchenrechtliche Abhandlungen 1938 s. 224 ff.).

³ Bd 14, ed. Cotta 1776, s. 23 ff.

stiftat bekantskap med Pareus. Vid Uppsala universitet introducerades den nya kyrkorätten av Johann Gerhards lärjunge, professor Skytteanus Jonas Magni. Med skärpa understryker Jonas Magni, att överheten icke får tillvälla sig den makt, som undanryckts påven. Förhållandena i England, där konungen är rikets högsta styresman både i andliga och världsliga ting, äro enligt Jonas Magni förebildliga. Författaren polemiserar visserligen mot Pareus, men då han skall bestämma kyrkoregementet, använder han dennes terminologi. Det inre kyrkoregementet tillkommer prästerna och det yttre den världsliga överheten. Det sistnämnda omfattar förfoganderätten över de medel, som äro nödvändiga för att en religionsform skall kunna införas i en stat, reformeras och vidmakthållas, rätten att upprätta skolor och konsistorier, tillsätta, avsätta och kontrollera kyrkans tjänare och utfärda förordningar rörande deras ämbetsutövning, rätten att tillrättavisa dem som fara vilse i läran, att sammankalla kyrkomöten och förfoga över kyrkans egendom.

Jonas Magnis här citerade dissertation är intet vanligt akademiskt lärdomsprov. Den har i stället tillkommit i ett bestämt syfte. I slutet av dec. 1624 hade Gustav Adolf kallat rikets ständer till riksdag i Stockholm i början av mars 1625. Ett avgörande beslut i consistorium-generale-frågan skulle fattas. Detta är den historiska bakgrunden till Jonas Magnis i den kyrkohistoriska litteraturen icke ens omnämnda skrift: *De jure majestatis*. Den 19 mars 1625 skulle disputationen äga rum. Som respondent fungerade en kunglig stipendiat. Jonas Magnis dissertation är ett inlägg i den aktuella debatten om consistorium generale. Författarens avsikt har varit att ge en principiell motivering för ett blandat konsistorium, som han också varmt förordar. Endast ett sådant konsistorium motsvarar kyrkans aristokratiska styrelsesätt. Man kan också uttrycka saken så: en fördelning av kyrkoregementet, »*potestas ecclesiastica*», mellan prästerna och den världsliga överheten krävde en kyrklig styrelseform, där båda parter voro representerade. Ordförandeskapet borde dock enligt Jonas Magni tillkomma ärkebiskopen.

Det förslag till ett consistorium generale mixtum, som framlades 1623 och 1624, var utarbetat av Axel Oxenstierna¹. Detta konsistorium skulle bli ett kyrkligt centralorgan och utöva konungens potestas ecclesiastica externa. Det skulle vara den världsliga överhetens »hand», förklarade Axel Oxenstierna 1636². »Enkannerligen och för all ting», heter det i förslaget, »skall detta allmänna konsistorium hava en allmän inseende och inspektion över allt klerkeriet uti hela riket». I ett flertal punkter redogöres för denna uppsiktsrätt och dess närmare innebörd. Uppsikten över skolor, hospital och tryckerier samt över studenternas utländska studier skulle även tillkomma generalkonsistoriet. Dess första uppgift skulle emellertid vara att utarbeta den sedan länge omdebatterade kyrkoordningen och »punktevis» presentera den för Kungl. Maj:t »att överse och betrakta».

Det kungliga initiativet till en omändring av kyrkostyrelsen var ett hårt slag för biskoparna, som genom Gustav Adolfs konungaförsäkran kände sin maktställning i hög grad tryggad. Rudbeckius förklarade också, att genom ett sådant konsistorium skulle biskoparna bli »re ipsa degraderade ab officio»³. Av kyrkomännen hade visserligen några, bland dem Jonas Magni, Johannes Baazius och Johannes Matthiae, accepterat den nya maktfördelningsläran och ivrade följaktligen även för ett consistorium generale. De ledande kyrkomännen med Rudbeckius och Laurentius Paulinus Gothus i spetsen intogo dock en helt annan ståndpunkt. För dem var den av Melanchthon utformade kyrkorättsliga uppfattningen det allt behärskande idealet. Det karakteristiska för denna uppfattning var det stränga åtskiljandet mellan det andliga och världsliga regementet. Den andliga och världsliga makten böra icke sammanblandas, konstaterar Melanchthon i *Confessio Augustana*. Detta kyrkorättsliga ideal

¹ SRP 1645 s. 105, 136 och 149. Instruktionen är tryckt i Thyselius, Handlingar I s. 59 ff.

² SRP 1636 s. 425.

³ Rudbeckius' kritik av det kungliga förslaget, daterad den 20/3 1624, är tryckt i Thyselius, Handlingar I s. 95 ff.

behärskar den svenska kyrkoordningen av 1571 och Nova Ordinantia av 1575. I kampen mot ett consistorium generale blev också det reformatoriska kravet på de båda regementenas åtskiljande ett av de främsta och oftast använda argumenten. Ett kyrkligt konsistorium måste inrättas så, heter det i prästerskapets svar av den 22 mars 1624¹, att »världslig dom och kyrko eller Guds församlings dom bliver var för sig och icke så förblandas, att det ena gör det andra något hinder». Skulle en och samma person, i detta fall drotsen, anmärker Västerås-biskopen, anförtros »administratio et inspectio iustitiae civilis et christianae, bliver det en ny påve eller pontifex».

År 1624 framlade biskoparna ett eget förslag till consistorium generale: »Forma eller sätt, huruledes ett generale evangeliskt consistorium ecclesiasticum . . . kan upprättas och hållas»². Detta förslag, som sedan blev utgångspunkten för drottning Kristinas, bygger delvis på Axel Oxenstiernas, men mycket har uteslutits, tillagts och ändrats. Som helhet be-

¹ Tryckt i Thyselius, Handlingar 2 s. 200 ff.

² Tryckt i Thyselius, Handlingar, 2 s. 214 ff. Enligt Cnattingius (a. a. s. 295) är den av Thyselius tryckta avskriften den »yngsta och sämsta» och saknar »samtidighet med förhandlingarna». Thyselius' text står emellertid mycket nära Rudbeckius' av Lenaeus rättade original (Kh. 32, varom se närmare Linköpings biblioteks handlingar 2 (1795) s. 37 ff. och Cnattingius a. a. s. 298 ff.) och innehåller liksom detta de latinska rubrikerna och »Sectio quarta. De legibus in hoc consistorio observandis». Den fjärde sektionen saknas emellertid i kopiorna i Riksdagsacta och i Acta ecclesiastica 96, RA, liksom ock i den kopia, som drottning Kristina lade till grund för sin instruktion. »Detta kan» skriver Cnattingius (a. a. s. 342 noten), »månånda förklaras därav, att Rudbeckius icke hann författa detta förslag i ett sammanhang och att man började taga avskrifter, innan det ännu var fullt färdigt». Att i detta sammanhang utreda det här antydda källproblemet är dock icke möjligt. Anmärkas skall blott, att den fjärde sektionen icke ingått i det 1624 framlämnade förslaget, att några av lagbestämmelserna samt de båda edsformulären i detta parti äro hämtade från Rudbeckius' kyrkostadgar (tryckta av H. Lundström, 1900) och att den av Thyselius tryckta texten innehåller prästerskapets definitiva förslag, sådant det förelåg vid förhandlingarna 1636. Se Bidrag till svenska kyrkans och riksdagarnes historia (1835), s. 90 ff.

traktad är »Forma eller sätt» i hög grad karakteristisk för sina upphovsmän och utarbetad efter de kyrkorättsliga principer, som en gång uppdragits av Melanchthon. Aktstycket har också flutit ur Johannes Rudbeckius' penna.

Assessorerna i det biskopliga konsistoriet skulle vara rikets samtliga biskopar och superintendenten, konungens förste hovpredikant och Stockholms stads kyrkoherde samt två eller tre »jure consulti . . ., vilke, särdeles när mixt saker förefalla, deras betänkande i saken hava skola». Dessa lekmän, som i förslaget kallas »commissarij», skulle ha sina »särdeles stolar på förnämsta rummet för sig själva». Deras närvaro skulle dock icke vara obligatorisk. Till konsistoriet skulle även höra en annan grupp av lekmän: »en eller två förnämlige, vällärde och gudälskande herrar av rikens råd eller ridderskapet». Dessa skulle vara konsistoriets »defensores, patroni et adjutores» och tillse, att allt tillgick ordentligt och »utan tumult». I förhör och omröstning skulle de icke delta. Endast om något beslut anginge Kungl. Maj:t eller det världsliga regementet, skulle de ha rätt att »där emot exciperä och hennes exekution till H. K. M:ts egen revision och deklaration att suspendera».

Av vad som här anförts, framgår, att lekmännen förutom att vara ordningens väktare skulle vara Kungl. Maj:ts representanter och tillvarataga dess intressen i konsistoriet. Lekmännen hade emellertid även en annan uppgift att fylla i ett consistorium generale purum.

Enligt Melanchthons kyrkorättsliga principer ha kyrkans män icke någon konungslig eller tyrannisk makt. Kyrkoregementet är av andlig karaktär, ett »plane spirituale regimen», och utövas genom Ordet utan yttre våld. Endast den världsliga överheten får bruka svärdet. Exekutivmakten eller vad Rubeckius kallar »coactiva exsecutio med peremptoria citatione, med carcere, med poenis realibus et personabilibus» tillkommer den världsliga överheten. Den är eller borde åtminstone vara kyrkans tjänare och exekutor, »minister et executor ecclesiae», som terminologien lyder hos Melanchthon.

I praktiken skulle emellertid denna uppfattning bereda de svenska kyrkomännen åtskilliga svårigheter. Redan vid Örebro möte 1529 klagade de över att det »världsliga svärdet ofta ligger nere och icke haver sin gång som det borde». Samma klagan möter i kyrkoordningen av 1571. Orsaken till dessa klagomål är lätt att finna. Både kyrkans och statens representanter hävdade nödvändigheten av en sträng kyrkotukt. För att medverka vid domens exekverande krävde emellertid den världsliga överheten att genom sina representanter få delta i kyrkans domslut. Överheten har icke utan vidare velat vara »minister et executor ecclesiae». I sin kritik av det kungliga förslaget till consistorium generale berör Rudbeckius detta problem. Han skriver: »Men var de [ståthållare, fogdar, borgmästare och råd] ville besvära sig, att de icke kunna exekvera det som de icke hava varit med att rannsaka, är där till gott remedium, att de antingen med ecclesiasticis in tali casu kunna träda tillsammans, då saken förhöres, eller begära se kapitlets rannsaking och dom». Lekmännen kunde emellertid icke helt undvaras i konsistoriet. En kyrklig överstyrelse med så vittgående befogenhet, som det biskopliga förslaget gav consistorium generale, behövde andra maktmedel än Ordet. Biskoparna voro icke okunniga härom. De visste också vägen att uppnå dessa.

I Confessio Augustana talas icke blott om biskoparnas makt enligt gudomlig rätt, om deras potestas jure divino. Här ordas även om en annan makt, förlänad av den världsliga överheten, en »potestas jure humano, donata a regibus et imperatoribus». Denna potestas är sålunda ett privilegium av den världsliga överheten. Privilegievägen blev också de svenska biskoparnas kungsväg, då det gällde att erhålla den makt, de icke ägde enligt gudomlig rätt¹. Striden om

¹ I Tyskland var förhållandet ett helt annat. Både teologer och jurister varnade den världsliga överheten för att genom privilegier avstå från sina kyrkliga rättigheter. Sålunda understryker Tilemann Heshusius i *De vera Jesu Christi ecclesia* (1572), att kyrkliga straff icke få verkställas »vi nec armis», varefter han tillägger (s. 250 f.): »Nec illa potest sufficere excusa-

kyrkostyrelsen hör därför på det närmaste samman med privilegiefrågan. Utan en »*jurisdictio politica, donata auctoritate humana*», varom redan *Nova Ordinantia* av 1575 talar, skulle ett *consistorium generale purum* ha saknat nödig auktoritet och erforderliga maktmedel. I förslaget till instruktionen för *consistorium generale* ha också biskoparna tagit hänsyn härtill. En särskild avdelning i instruktionen handlar om konsistoriets auktoritet och maktbefogenheter: »*De auctoritate et potestate hujus consistorij*».

I denna avdelning framhålles först, att konsistoriet icke har någon »makt *auctoritate praetoria* vel *imperatoria* till att göra nya trosartiklar, att göra lagar och statuter, som andra antingen i samvetet eller till utvärtes straff obliqera . . ., vilka med profoss skola efterkommas». Enligt gudomlig rätt har konsistoriet icke befogenhet att »bruka någon utvärtes makt eller dom om någons liv, gods eller ära». Här måste den världsliga överheten träda emellan med sina privilegier. Den andra artikeln i den tredje avdelningen handlar också om konsistoriets auktoritet och makt enligt mänsklig rätt eller: »*de auctoritate, quam habet jure humano sive beneficio piorum regum et principum, nec non longo ecclesiae usu*». Till konsistoriet skulle alltså överheten överlåta »någon världslig makt». Hit hör rätten att bruka ovillkorlig stämning, fängelse och böter, »*citatio peremptoria, carcer et mulcta pecuniaria*». I detta sammanhang få också lek-männen sina uppgifter i konsistoriet bestämda. När någon »*peremptorie* skall citeras till detta konsistorium», heter det, »skall den citation av *commissarijs* underskrivas». Skall någon fängslas, »som icke otvingat det vill undergå, då skall det ock givas *commissarijs* i händer». De bötesbelopp, som icke godvilligt utbetalas, skola genom »*commissariorum* befallning utfordras, så att *ecclesiastici* icke något våldsamligen över deras kall behöva eller må sig företaga».

Förhandlingarna om ett *consistorium generale* ledde

tio, qua adserunt Caesaris atque imperij auctoritate ius gladij sibi datum esse. Non enim licet imperatori vel vlli creaturae ministerij euangelici formam ab ipso Dei filio . . . constitutam, immutare».

icke till något resultat. Den »senatus ecclesiasticus» med uteslutande präster som bisittare, varom man enades 1625, blev aldrig upprättad¹. Förslaget stannade på papperet. I det kyrkolagsförslag, som biskoparna följande år överlämnade till Gustav Adolf, nämnes icke heller ett ord om consistorium generale. Att få detta förslag stadfäst blev i det följande biskoparnas stora intresse. Vid riksdagen 1634 begärde de också, att detta kyrkolagsförslag skulle tryckas. Samtidigt anhöllo de, att ett consistorium generale enligt Guds ord och kyrkoordningen skulle upprättas, »på det biskoparna och kapitelsmän icke vidare måtte vara uti någon suspicion, att de icke troligen mena och redeligen sina ämbeten förestå vela»². I riksdagsbeslutet heter det emellertid, att regeringen fått i uppdrag att tillsammans med rådet och prästerskapet vid lägligt tillfälle förena sig om huru ett »general consistorium ecclesiasticum såsom en ny, allmännelig, likformig och riktig kyrko- och skolordning . . . är bäst att fatta»³.

Någon *ny* kyrkoordning ville emellertid prästerna icke höra talas om, och på regeringens uppmaning framlade biskoparna två år senare ett utdrag ur »Forma och sätt» av 1624⁴. Den samtidigt utarbetade kommentaren klargjorde emellertid bättre än något annat biskoparnas inställning till frågan om kyrkostyrelsen. Kommentaren bär den karaktäristiska titeln: *Privilegia quaedam doctorum*. Den är författad av Johannes Rudbeckius.

Denna uppseendeväckande skrift är intet annat än ett försök att historiskt och principiellt motivera biskoparnas privilegiekrav och deras anspråk på att själva handha kyrkostyrelsen. Rätta motivet till skriften var enligt Axel Oxenstierna »den occasionen med consistorio ecclesiastico». Väl-

¹ Instruktionen tryckt i Thyselius, *Handlingar* 2 s. 247 ff.

² R. M. Bovallius, *De forma regiminis Sueciae anno 1634 confirmata* (1842) s. 21 f.

³ Stiernman, *Alla riksdagars och mötens beslut* 2 s. 886.

⁴ Tryckt i *Bidrag till svenska kyrkans och riksdagarnes historia* s. 90 ff.

taligt försvarade Rudbeckius i rådet sina krav. »Vi äro privilegierade», yttrade han, »att upptaga för vår rätt leves causas civiles och små saker och hava levem coërcitionem. Ty beneficio regis hava vi denna jurisdictionem politicam över ecclesiasticis och en levem coërcitionem. Förtages oss den, då bliva vi lika som bönder».

Med Axel Oxenstiernas hemkomst i juli 1636 ändrades emellertid läget för Västeråsbiskopen. Han tvingades att krypa till korset och — förbigicks vid ärkebiskopsvalet. På rikskanslerns råd beslöts också att tills vidare skrinlägga frågan om consistorium generale. Enligt Oxenstiernas mening borde man låta den vila »till Hennes Maj:ts myndiga år, och vi få en stadig överhet i riket»¹. Man följde detta råd. Visserligen uppges allmänt, att förmyndarregeringen 1643 framlade en proposition om ett consistorium generale². I källorna finns dock intet härom³.

2.

Den 8 dec. 1644 fick Sverige åter »en stadig överhet». Den adertonåriga Kristina blev denna dag myndig och tillträdde regeringen. I sin konungaförsäkran lovade hon att tillsammans med prästerskapet arbeta för att åstadkomma »enighet och likformighet i kyrkoceremonierna» och »enkanerligen att en god och bekväm kyrkoordning måtte bliva upprättad». Att förverkliga detta löfte blev en av den unga drottningens angelägnaste uppgifter. Hon har själv handlagt hithörande frågor, själv underhandlat med prästerna och själv utarbetat det förslag till generalkonsistorium, som framlades vid riksdagen 1649. Hennes intresse gällde i första

¹ SRP 1636 s. 477, 308 och 419.

² Se senast Cnattingius, a. a. s. 304 not 9 och s. 362. Källan synes vara en avskrift av 1623 års instruktion, försedd med den felaktiga dateringen »in novembri 1643», alltså ett typiskt avskrivarfel. Thyselius, Bidrag s. 109 f.

³ Jfr dock SRP 1642 s. 18 och 1643 s. 318 f.

hand kyrkostyrelsens ordnande eller ett consistorium generale. Kyrkoordningen kom först i andra hand.

I samband med förberedelserna till utskottsmötet i Stockholm 1645 förde drottning Kristina de aktuella frågorna om kyrkoordningen och generalkonsistoriet på tal i rådet. Att »ordinera» om ett konsistorium ansåg hon vara »mycket av nöden». Rådsherrarna synas dock ha varit mera tveksamma. »I förleden år», yttrade Jakob de la Gardie, »var ingen som jakade mer än biskopen i Strängnäs och Linköping. De andra äro många, men hava något i sinnet, som tillförne haver varit i påvedömet, det ock scriptum episcopi Arosiensis nogsamnt utvisar». Man enades dock om att genomgå förslaget av år 1623 och att sedan överlämna det till de vid utskottsmötet närvarande prästmännen. Något överlämnande skedde dock icke, och i slutet av juli tog Kristina åter upp frågan. En vecka senare — den 7 aug. — frågade hon, »om hon skulle något mer proponera uti utskottet . . . I synnerhet om ecclesiastico consistorio . . ., om man nu skall praeparera animos subditorum». Under hänvisning till Rudbeckius' »debeaucher» underströk drottningen nödvändigheten av att »mentionera om consistorio». Rådet gav emellertid ett undvikande svar, och något beslut fattades icke. Drottningen tog då frågan i egen hand. Inför de närvarande prästerna redogjorde hon för vad som »passerat» under förmyndarregeringen och förklarade, att det icke var hennes mening att »överlasta dem med något onödigt». Hon ville dock höra deras mening om ett consistorium generale och förklarade, att hon ämnade överlämna instruktionen av år 1623¹.

Vid utskottsmötet 1645 voro följande prästmän närva-

¹ SRP 1645 s. 104 f., 136 och 147 f. En avskrift av den instruktion, som överlämnades 1645, finns i LUB: Handlingar ang. inrättningen av ett consistorium generale. Med detta är Lenaeus' koncept till svar sammanbundet. Jfr A. Fryxell, Berättelser ur svenska historien 10 (1842) s. 74. Enligt Cnattingius (a. a. s. 362) har en särskild proposition om generalkonsistoriet avgivits 1645. Någon sådan är emellertid ej känd. Jfr Thyselius, Bidrag s. 110 noten.

rande: biskoparna Johannes Matthiae i Strängnäs och Jonas Magni i Skara, professorn och domprosten i Uppsala Johannes Lenaeus, Stockholms stads kyrkoherde Olavus Laurelius, prosten i Stora Tuna Simon Benedicti och lektorn Ambjörn Lindelius i Växjö ¹.

Sedan drottningen överlämnat instruktionen för consistorium generale, blev det prästernas första uppgift att införskaffa de tidigare akterna i målet. Med anledning härav skrev Västeråsrepresentanten till kyrkoherden i sin stiftstad för att genom Rudbeckius erhålla nödig undsättning. Denna kom också, men då hade prästerna redan avgivit sitt svar. Man räknade emellertid med att drottningen eventuellt icke skulle godta det avgivna svaret, varför handlingarna voro »ganska kärkomna», försäkrar Simon Benedicti ².

Då Lenaeus redan 1624 på ärkebiskopens uppdrag utarbetat prästernas svar på propositionen om consistorium generale ³, är det ganska naturligt, att han även nu anförtroddes samma uppdrag. Lenaeus' koncept finns också bevarat ⁴. Det tog domprosten nära 14 dagar att utarbeta svaret. Tydligen har man i det längsta väntat på undsättningen från Västerås ⁵.

Inledningsvis framhåller Lenaeus i sitt svar, att prästerna helst hade önskat, att ett så viktigt ärende uppskjutits till ett mera representativt möte. För att bevisa drottningen sin undersåtliga lydning ville de dock ge sitt samtycke »till själva ärendet» men samtidigt klargöra de principer, enligt vilka ett förslag till instruktion för generalkonsistoriet måste utarbetas. Liksom Rudbeckius framhåller Lenaeus, att man måste noga skilja mellan det andliga och världsliga rege-

¹ SRAP 1645 s. 32.

² Simon Benedicti till kyrkoherden i Västerås Gabriel Holstenius ^{20/s} 1645. K. 2 a, UUB. Jfr Cnattingius, a. a. s. 298 not 4.

³ Cnattingius, a. a. s. 337 ff. Jfr även ovan s. 5 not 2.

⁴ Se s. 11 not 1.

⁵ Om de närvarande prästmännens utlåtanden med anledning av processen mot Menius se J. Nordström, Friedrich Menius (Samlaren 1921 s. 75 ff.).

mentet, »så att vart bliver i sitt stånd och skick hållet, att det icke blandas tillhopa eller det ena det andra förhindrar eller tränger». Denna åtskillnad har den romerska kyrkan icke iakttagit, anmärker Lenaeus, och »reges Angliae hava ock velat taga bägge delarna under sig». Följderna härav kan man se av »det uppror nu är i England». Förhållandena i Tyskland manade icke heller till efterföljd, enär man »in statu turbato» »måst transferera jura episcopalia på landsfurstarna, så att de äro icke allenast furstar utan ock på sitt sätt biskopar». Detta var emellertid en nödfallsutväg. Liksom alla andra kollegier, fortsätter Lenaeus, måste även consistorium generale ha »sin denomination a potiore parte, av vilken det består, och icke allena av de saker, där handlas». I Guds församling är Kristus allena konung och för »sitt regemente non jure majestatis terrenaе utan genom Ordet och predikoämbetet». På grund härav måste församlingen ha sin frihet att välja de personer, åt vilka »hon vill kyrkans dom betro, och det med höga överhetens samtycke».

I enlighet härmed föreslår Lenaeus, att stiften och församlingarna med Kungl. Maj:ts samtycke skulle utvälja »skickeliga och lärda män, ibland vilka Kungl. Maj:t kunde hava sina delegater». Denna kommitté skulle utarbeta en ordning »om bemälte consistorio, ministrorum vocatione, jure patronatus, förbjudna leder, uppenbar skrift [och] kyrkoägor». Vid detta arbete kunde den framlagda instruktionen för generalkonsistoriet vara »en god rättelse». Den av den planerade kommittén utarbetade »ordningen» skulle sedan översändas till de olika domkapitlen i och för granskning och försöksvis användas, »förrän hon av Kungl. Maj:t alldeles bliver konfirmerad». Denna punkt i svaret har Lenaeus senare flera gånger omarbetat.

Slutresultatet av hans arbete blev, att lekmännen utslötos ur den tilltänkta kommittén, att dennas första uppgift blev att överse den gamla KO och »en ordning författa om consistorijs o. s. v.». »Bemälte consistorio» har sålunda ändrats till det långt mera allmänna »consistoriis» och som

kommitténs rättesnöre anbefalles instruktionen för »senatus ecclesiasticus» av år 1625 i stället för instruktionen av 1623. Trots dessa ändringar blev Lenaeus' förslag till svar icke godtaget av de närvarande prästmännen. Majoriteten bland dessa ha icke velat ge sitt skriftliga samtycke till ett consistorium generale. Denna punkt ströks också och därmed även den principiella motiveringen.

Den 19 aug. 1645 är prästerskapets svar dagtecknat¹. »Vårt svar», rapporterade Simon Benedicti i det förut citerade brevet följande dag till Västerås, »går där ut på, att vi begära uppskov, till dess några flera redeliga män hit kunde framdeles förskrivas».

Med de anförda orden är egentligen prästernas svar karakteriserat. Framför allt önskade de uppskjuta frågan, och talet om att några av biskoparna och kapiten skulle få i uppdrag att komplettera kyrkoordningen och i samband därmed dryfta frågan om ett consistorium generale skulle väl tjäna samma syfte².

Den 21 aug. föredrogs prästernas svar i rådet. Jakob de la Gardie anmärkte, att prästerna »alltid stå på sina pontificalia jura», och rådde drottningen att sammankalla en nationalsynod med representanter från alla stånd. Kristina genmälde, att om en konung »vill opprimera religion, kan han sätta sitt kreatur till riksdrots och då opprimeras prästerskapet»³.

Förhandlingarna om ett consistorium generale vid utskottsmötet 1645 hade icke lett till något resultat. Frågan hade skjutits på framtiden. På ömse sidor fortsattes dock debatten, ehuru denna närmast tog syfte på den rent principiella sidan av problemet.

¹ Thyselius, Bidrag s. 110.

² Simon Benedicti uppger, att prästerna begärt, att Kungl. Maj:t skulle ålägga biskoparna att till nästa riksdag »vara förtänkta, vad här till svaras bör såsom ock, att var av dem något haver då författat, vad skäligen kan desidereras uti kyrkoordningen; så kan av allas ett göras och för en recess tryckas bak i den gamla kyrkoordningen».

³ SRP 1645 s. 169.

3.

I det förut flera gånger citerade brevet omtalar Simon Benedicti, att de mera förståndiga bland prästerna, »cordatiores», önskade förbli vid kyrkoordningsförslaget av 1626. Han tillägger emellertid, att det var en, som hade en avvikande mening.

Det torde vara ofrånkomligt, att brevskrivaren syftar på Johannes Matthiae, drottningens forne lärare. Även som biskop i Strängnäs förblev Johannes Matthiae Kristinas handgångne man. Han var, skriver ärkebiskopen i april 1645, drottningens »särdeles consiliarius in sacris». Han hade fritt tillträde hos drottningen och kunde »libere andraga både Guds församlings och ministerij anliggande nödtorfter»¹. I arbetet på inrättandet av ett consistorium generale hade också Kristina sitt säkraste stöd hos Johannes Matthiae. Kort efter förhandlingarna i Stockholm ventilerades i Strängnäs — febr. 1646 — en avhandling, betitlad *Positiones de regimine religionis in rebusp. seu statu ecclesiae in genere*.

Johannes Matthiae utgår från Pareus' distinktion som ett faktum. Kyrkoregementet består, heter det, av två delar: det yttre och det inre. Sedan författaren med några ord karakteriserat de båda regementena, ägnar han sin framställning åt överhetens regemente i kyrkan, dess »regimen religionis». Enligt Johannes Matthiae innebär detta ingenting annat, än att överheten har kunskap om de kyrkliga förhållandena och utövar regementet över det andliga ståndet. Med exempel från bibeln, antiken och kyrkans historia uppvisas, att överheten icke blott, som somliga mena, skall skydda kyrkan mot yttre våld utan sörja för kyrkans hela väl. Överheten har nämligen ett »officium regendae ecclesiae», och det är orätt att utesluta överheten från omvårdnaden om kyrkan och religionen. Däremot har den världsliga överheten ingen rätt att inblanda sig i det inre kyrkoregementet och lägga sig i de rent liturgiska handlingarna.

¹ Laurentius Paulinus Gothus till Matthiae 13/4 1645. G 171, UUB.

Som ett led i den pågående debatten om kyrkostyrelsen och Kungl. Maj:ts jus in sacra är Johannes Matthiaes skrift av stort intresse. Liksom Jonas Magnis skrift 20 år tidigare är den ett försök att principiellt motivera ett consistorium generale mixtum.

Såsom redan påpekats, utgår Matthiae från Pareus. I biskopens framställning skönjes emellertid även ett annat inslag. Redan skriftens motto är betecknande. Det är hämtat från den grekiske kyrkohistorikern Sokrates och lyder i svensk översättning: »Alltsedan den tid, då det började att finnas kristna, ha kyrkans angelägenheter visat sig vara beroende av de världsliga härskarnas vilja, och de största koncilierna ha sammankallats genom deras försorg»¹. Johannes Matthiae hänvisar också till förhållandena i antiken för att motivera överhetens »officium regendae religionis». Man bör också lägga märke till att han anför de av de naturrättsliga författarna gärna citerade orden: »Respublica non est in ecclesia, sed ecclesia in republica» — »Staten är icke i kyrkan, utan kyrkan är i staten». Det anförda visar, att i Johannes Matthiaes skrift av år 1646 ingår ett omisskännligt naturrättsligt inslag.

Strängnäs-biskopens skrift blev icke oemotsagd. Svaret kom från Johannes Lenaeus. I några odaterade teser, som möjligen tillkommit i samband med förhandlingarna i Stockholm 1645, har Lenaeus tagit ställning till den nya kyrkorätten. Även Lenaeus räknar med ett yttre kyrkoregemente, men detta tillkommer icke utan vidare den världsliga överheten. Då överheten har makten till sitt förfogande, har den emellertid vissa speciella uppgifter inom det yttre kyrkoregementet. Hithörande frågor äro dock av ringa vikt och kunna därför även tillkomma en icke-kristen överhet. Så t. ex. upprätthåller och skyddar den turkiske sultanen den kristna kyrkan och stadfäster patriarkens val o. s. v.

¹ Ex illo tempore, quo christiani esse coeperunt, res ecclesiae ex imperatorum nutu pendere visae sunt, et maxima consilia ex ipsorum arbitrio convocata.

rryta icke, framhåller Lenaeus, »ex plenitudine potestatis
utan »ex fide».¹

Johannes Matthiaes skrift av år 1646 tvingade Johannes Lenaeus att offentligt framträda och försvara sin åsikt. Våren 1647 var han färdig med sitt svar. Det bär titeln: De jure ecclesiasticis. Skriften är tillägnad drottning Kristina. Lenaeus kyrkan och det evangeliska Tyskland, där de biskoparna rättigheterna, »jura episcopalia», överlämnats åt henne. Dessa missbruka emellertid ofta sin makt. Följden är en utveckling har blivit, att de tyska konsistorierna i större delen besatts med lekmän. Ett regentskifte följdes av en religionsförändring. I Sverige däremot har bibelutbetet bibehållits, och dess innehavare äro icke blott utnämnet utan även till gagnet biskopar och förvalta själva kyrkabeten. Följderna härav ha icke uteblivit. I Sverige utgånga kätterier och ingen lärare, som hyser några kätterska meningar i ena eller andra avseendet. Papisternas utvinisternas djärva anslag mot den svenska kyrkan ha så misslyckats.

Lenaeus förvånar därför Johannes Lenaeus, att man på sina dagar i utöka den världsliga överhetens befogenheter och i överlåta det yttre kyrkoregementet, varigenom det skulle bli något övert för »sanctissimis episcopis». Lenaeus varnar därför bestämt för att utan inskränkning Lenaeus' terminologi. En sådan uppfattning skulle nämligen i till stort förfång för kyrkan. Ett nytt herravälde i ut under påven skulle bli följden, om den nya kyrkoledningen i maktfördelingsläran genomfördes. Utvecklingen i utgör ett avskräckande exempel, och förhållandena i ut kunna icke anföras som stöd.

¹ Lenaeus äro tryckta i Thyselius, Bidrag s. 81 ff. Originalmanuskriptet, utav Gnattingius, a. a. s. 300 not 5, i B. X. 1. 29, KB.

Efter dessa kritiska anmärkningar övergår Lenaeus till en framställning av sitt eget kyrkorättsliga ideal. Om Johannes Matthiae utgått från Pareus, utgår hans motståndare från Melanchthon. Det finns, framhåller han, tvenne regementen, »polestates», båda instiftade av Gud och båda av samma suveränitet och självständighet. Det ena rör människans materiella väl, det andra hennes andliga. Med exempel ur bibeln uppvisar sedan Lenaeus riktigheten av denna från reformatörerna hämtade tes om de båda regementenas, det andliga och världsliga, åtskiljande. Då biskoparna äro lagligen tillsatta och »divinitus» ordinerade, ha de endast Gud att tacka för sin makt. Därför göra de orätt, som åt den världsliga överheten vilja överlåta regementet över religionen och kyrkan. Bestämt vägrar Lenaeus att hänföra furstens rättigheter i kyrkliga och religiösa frågor till »jura regalia majora». Liksom Gud givit överheten högsta myndighet i världsliga ting, har han uttryckligen och utan undantag uppdragit högsta regementet i kyrkan åt prästerna.

Den stora olikheten mellan Johannes Matthiae och Lenaeus' skrifter är uppenbar. De representera tvenne olika kyrkorättsliga ideal. Strängnäs-biskopen ansåg också, att Lenaeus' skrift var så »galit skriven, som han kunde vara». ¹ Av samma uppfattning var även drottning Kristina.

På hösten 1646 avled de båda främsta motståndarna till ett consistorium generale, Johannes Rudbeckius och Paulinus Gothus. Samma år gick biskop Nils Krokus i Växjö ur tiden. Biskopsstolen i Linköping stod också utan innehavare liksom superintendenturen i Mariestad. Då lantprostarna 1644 uppges ha antytt behovet av »opartiska domare» mellan sig och biskoparna och härmed tydligt anspelat på nödvändigheten av ett generalkonsistorium ², måste tidpunkten för att genomdriva ett beslut om consistorium generale ha tett sig synnerligen gynnsam. Kristina fick också rådet att ta tillfället i akt.

¹ Citerat efter P. Hanngren, De genom biskop Johannes Matthiae föranledda syncretistiska stridigheterna i Sverige (1866) s. 63 not 69.

² N. Ahnlund, Ståndsriksdagens utdaning (1933) s. 249.

I »Ett consilium till H. K. M:t in anno 1646, några påminnelser vid denna tillstundande riksdag»¹, uppmanas drottning Kristina att »med all flit» arbeta för ett consistorium generale, »efter den form och sätt som salig konungen själv koncipiera lät». Tidpunkten vore just nu synnerligen lämplig, heter det, »emedan så många biskopsställen äro nu lösa, der de emot sig tillförende mycket lade, och gemene kleresiet det mycket åstunda». Kristina följde emellertid icke detta råd. Prästerna hade 1645 åter avvisat Axel Oxenstiernas förslag. Drottningen hade också fått klart besked om att det icke endast var biskoparna, som voro motståndare till ett consistorium generale. Hon hade därför beslutat att utarbeta ett eget förslag. Någon proposition i ärendet framlades icke heller vid riksdagen 1647. Däremot begärde Johannes Matthiae vid ett tillfälle, då han förde prästeståndets talan, att ett consistorium generale skulle inrättas och en ny kyrkoordning utarbetas, ehuru alla visste, uppger vår sagesman, att nästan hela prästerskapet avskydde ett consistorium generale och att de övriga biskoparna hårdnackat höllo fast vid den gamla kyrkoordningen.²

Majoriteten av prästerna hade också vid riksdagen 1647 sagt sin mening både om consistorium generale och kyrkoordningens revision.

Genom drottning Kristinas trontillträde och den förestående kröningen hade frågan om prästerskapets privilegier fått ny aktualitet. Ett förslag till privilegier hade 1644 utarbetats av Johannes Matthiae och även inlämnats till regeringen. Detta förslag blev dock icke antaget. Vid riksdagen 1647 fick därför Olavus Laurelius i uppdrag att redigera ett nytt förslag till privilegier³. Personvalet är betecknande

¹ Riksdagsacta 1647, RA. Jfr B. Lövgren, Ståndsstridens uppkomst (1915) s. 47 och R. Holm, Joannes Elai Terserus (1906) s. 142 not 2. Förf. till detta consilium vill också ha till stånd »ett collegium revisionis, som har particular curam över all justitien i landet». För denna fråga i övrigt se J. E. Almquist, Bidrag till Johan Stiernhööks biografi (Svensk juristtidning 1943 s. 193 ff.).

² Terserus till Petrus Jonae ²⁴/₃ 1647, tryckt av Holm, a. a. s. 369 ff.

³ Till den följande framställningen av privilegierna se J. Liedgren, Till

för läget och stämningen inom prästeståndet. Johannes Matthiae var redan 1647 en märkt man.

Under sin professorstid hade Olavus Laurelius tillhört Laurentius Paulinus Gothus' motståndare. Som biskop i Västerås från och med 1647 blev han traditionalismens främste målsman i vårt land ehuru aldrig i den extrema form, som möter hos Rudbeckius. Mot Kristinas och Johannes Matthiae strävanden att få till stånd ett consistorium generale och en ny kyrkoordning förde Laurelius fram kyrkoordningen av 1571 eller rättare det kompletterade kyrkoordningsförslaget av år 1626 och den kyrkorättsliga åskådning, som detta representerar. Den gamla kyrkoordningen blev Laurelius' stora intresse, och för dess bibehållande i nära nog oförändrat skick kämpade han oavlåtligt under hela sin biskopstid. I det av Laurelius redigerade förslaget till prästerskapets privilegier kommer också denna synpunkt klart till uttryck. I det nämnda förslaget begärde nämligen prästerna, att den gamla kyrkoordningen skulle bibehållas oförändrad och endast kompletteras på vissa punkter. Samtidigt anhöllo de om »en viss consistorij formam, som præsidi och dem androm hans assessoribus ett visst sätt föreskriver, huru de hela kyrkodisciplinen och alla casus, som till deras forum med rätta efter ett gammalt bruk bör andragas, gudeligen och väl kunna i värket ställa och decidera».

Förslaget till privilegier återger säkerligen ganska väl den inställning, som majoriteten av prästerskapet intog till frågan om kyrkostyrelsen. Man önskade endast, att den bestående ordningen stadfästes i lag. För drottning Kristina var emellertid ett sådant förslag oantagbart. Rådet ställde sig också avvisande till paragraferna om kyrkoordningen och kyrkodisciplinen. De borde icke ratifieras, heter det, »att H. K. M:t icke binder sig händerna, att den [kyrkoordningen] behörigen korrigeras och förbättra»¹. I de av sekreteraren

frågan om prästeståndets privilegier 1647 och 1650 (Kyrkohist. årsskrift 1938 s. 226 ff.) och samme förf., Tillkomsten av drottning Christinas privilegier för prästeståndet (Ibid. 1939 s. 146 ff.).

¹ SRP 1647 s. 183.

Nils Tunzel omredigerade och av drottningen »provisionaliter» stadfästa privilegierna ha också de omskrivna paragraferna erhållit en helt annan formulering. Kyrkoordningen är icke, heter det, »uti allt bekvämat till vår kristeliga religion och församlingens uppbyggelse». Mycket behövde ändras. Vid lägligt tillfälle ville drottningen överlägga härom med ständerna. I fråga om kyrkostyrelsen förklarade Kristina, att hon ville betänka, »hurusom en forma consistorij må kunna författas hela kleresiet och i synnerhet ordinarijs consistorijs till god rättelse och styrka uti deras ämbeten, judiciorum processu och ecclesiae praxi». Bakom denna formulering döljer sig tydligt tanken på ett consistorium generale. En forma consistorii för hela prästerskapet är endast en omskrivning för en forma consistorii generalis. I sina privilegier hade alltså prästerskapet fått löfte om en ny kyrkoordning och ett generalkonsistorium. Glädjen över de efterlängtnade privilegierna var därför långt ifrån ogrumlad¹. Privilegierna utlovade vidare, att drottningen ämnade dra dessa frågor inför ständerna. Kristina hade fattat ett avgörande beslut. Hon handlade också i enlighet härmed.

4.

Den 20 sept. 1647 undertecknade drottning Kristina prästerskapets privilegier. Den 23 jan. 1649 »proponerade» hon i rådet om ett consistorium generale, »det H. K. M:t än ville söka att befordra». Vid samma tillfälle kunde också drottningen överlämna en instruktion för generalkonsistoriet, »som H. K. M:t mente det bäst kunna passera och det skrifte-ligen med egen hand omfattat och konciperat»².

Om drottning Kristina 1645 framlagt den av Axel Oxenstierna utarbetade instruktionen av år 1623, har hon vid utarbetandet av sin egen instruktion för ett consistorium generale utgått från biskoparnas förslag av år 1624, »Forma eller sätt». Avsikten har tydligen varit att härigenom för-

¹ Se härom Liedgren, a. a. (Kyrkohist. årsskrift 1939 s. 172 f.).

² SRP 1649 s. 10.

söka vinna prästerskapet för sina strävanden. Under drottningens hand har emellertid det biskopliga förslaget i grunden omarbetats. Då samtliga koncept finnas bevarade¹, är det möjligt att i detalj följa den unga drottningens arbete och hennes olika ändringar och tillägg.

Vid den första genomgången av det biskopliga förslaget har drottning Kristina närmast haft generalkonsistoriets sammansättning i tankarna. Liksom sin fader och Axel Oxenstierna intog hon i detta avseende en helt annan ståndpunkt än majoriteten bland prästerna.

I sin första anteckning i det renskrivna exemplaret av 1624 års instruktion dekreterar Kristina, att consistorium generale skall »bestå så väl av ecclesiasticis som politicis och där uti icke andra än som kyrkosaker . . . handlas och trakteras» (I: 1: 1)². Antalet assessorer skall vara 15 präster och lika många lekmän³. Ärkebiskopen skall vara præses — en tydlig eftergift för de prästerliga kraven — och hovkanslern vice præses och tillsammans med ärkebiskopen underteckna alla skrivelser och »citationes» (I: 2: 4). Hovkanslern skall ha sin plats på ärkebiskopens högra sida »framför alla biskopar». På den vänstra sidan placerade

¹ Acta ecclesiastica vol. 96, RA. Bortsett från ett fragment av en renskrift föreligga 5 koncept. Av dessa har det ena visat sig vara skrivet och rättat av Nils Tungel. Rättelserna och tilläggen i de övriga koncepten ha kunnat identifieras som drottning Kristinas. I det sista konceptet äro tilläggen skrivna av Tungel och kopisten samt inhäftade på resp. platser i förslaget. Tilläggen ha sedan rättats av Kristina. En definitiv renskrift samt en avskrift ingår i samlingen. Enligt anteckningar av Elias Palm skiöld på fyra olika ställen (på omslaget, ett koncept och renskriften) ha dessa aktstycken »presenterats» och inlämnats i kansliet ¹⁷/s 1648. Enligt dessa uppgifter skulle sålunda Kristinas arbete ligga före denna tid. Utdrag ur 1649 års instruktion för ett generalkonsistorium är tryckt i Thyselius, Bidrag s. 114 ff. efter avskriften i Kh. 33, LSB. Avskriften är gjord av Laurelius' sekreterare. Ett summariskt utdrag är tryckt i Svenska Kyrkohandlingar (1770) s. 161 ff.

² I anslutning till den av Thyselius tryckta texten betyda dessa hänvisningar *sectio prima, articulus 1, moment 1*.

³ Ursprungligen har Kristina räknat med 12 lekmän. Längre fram i förslaget står dock »15 politici».

drottningen de övriga lekmännen, »efter som de komma till i tjänsten» (I: 4: 3).

Det parti i biskoparnas förslag, som handlar om konsistoriets »defensores, patroni och adjutores» (I: 3), ströks. Och vid den punkt (I: 3: 2), där det talas om lekmännens reservationsrätt, antecknade drottningen: »Detta allt måste tillägnas de 15 assessores politici, som väljas av konungen därtill». Även de övriga föreskrifterna om lekmännens rättigheter och skyldigheter har Kristina ändrat på (III: 2: 2—4). Frågor rörande stämning, proskription, fängelse och böter skola, antecknar hon, avgöras »kollegialiter». I konsistoriet skola lekmännen icke inta någon särställning. De skola enligt Kristina ha samma rättigheter och samma skyldigheter som prästerna. Därför föreskriver hon, att guvernörer, landshövdingar och befallningsmän men icke konsistoriets lekmanrepresentanter skola vara »obligerade att assistera» generalkonsistoriet eller, som det heter i det definitiva förslaget, »vara på consistorii anmodan och när omtränger skyldige och obligerade att räcka dem handen till all billig assistens».

Sin uppfattning om lekmännen som prästernas jämlikar i generalkonsistoriet har Kristina konsekvent genomfört. Bestämmelsen om att lekmännen icke alltid behövde vara närvarande (I: 5: 2) ströks och om rätten till frånvaro (I: 5: 3) skriver hon: »NB. Detta förstås så väl om politicis som om de andra». Lekmännen skola, heter det på ett annat ställe (I: 1: 3), ha sina »vota såväl som de andra». Om själva omröstningsproceduren antecknar drottningen: »Vota tagas efter som de sitta och begynnas av den som sitter nederst och går så ordine uppåt, och först voterar den siste av politicis och därefter den senaste av ecclesiasticis och allt bort igenom, till dess det går hela koncessen omkring» (I: 2: 5).

Hade biskoparna i sitt förslag räknat med biskopen i Västerås som »decanus eller supremus notarius» och kyrkoherden i Stockholm som »ordinarius notarius» i konsistoriet, hade Kristina en avvikande mening. »En av politicis varder notarius och förrättar allt vad här förmåles», skriver

hon och överkorsade samtidigt bestämmelsen i 1624 års förslag (I: 2: 6). På samma sätt gick det med föreskriften om »sacellanus archiepiscopi och Arhosiensis . . . såsom vice notarii» (I: 2: 7).

Om »politici» finns i första konceptet ännu en anteckning av Kristina. De skola vara »lärde män . . . som sina studia på våra academier excolerat hava in theologia, philosophia et jure» (I: 1: 3).

Från Kristinas första granskning av det biskopliga förslaget härröra ännu ett par tillägg. Ett av dessa gäller censuren. Denna hade av biskoparna egentligen förlagts till domkapiteln, »på det de i detta consistorio där med icke mycket må bliva besvärade», lyder motiveringen. Kristina strök denna punkt (II: 8: 2) och antecknade: »Inga böcker måge av nyo tryckas eller omtryckas utan tillstånd av detta konsistorium». Även i ett annat hänseende utökade drottningen högst väsentligt generalkonsistoriets befogenheter. Att detta skulle ha högsta uppsikten över prästtillsättningar, ingick redan i 1623 års förslag. Men Kristina går betydligt längre och berövar biskoparna deras av ålder tillerkända rätt att tämligen okontrollerade viga präster. Ingen skall, skriver hon (II: 4: 1), »admitteras till någon kyrkotjänst i Guds församling, förr än han av några deputerade av detta konsistorium examinerad är och befunnen, att han nöjaktige fundamenta in theologiam(!) lagt haver». I och med detta tillägg hade Kristina dragit ett streck över kyrkoordningens av Gustav Adolf sanktionerade bestämmelse om att biskopen i sitt stift skall »ordinera och laga med präster och annat vad där behöves». Tydligt är, att drottning Kristina genom denna bestämmelse avsett att göra ett definitivt slut på de ofta upprepade klagomålen, att biskoparna i strid mot kyrkoordningen vigde för många och för dåligt utbildade präster.

Sedan drottningen på detta sätt grundligt omstuvat biskoparnas förslag och därav gjort ett nytt, tillfogade hon som slutanmärkning ett viktigt principuttalande. Hon skriver: »Detta allt måste så i begynnelsen ställas i värdet, dock medan det är nytt och man icke vet, om allt låter sig på

det sättet praktiseras, så vill K. M. sig hava förbehållit där till att lägga och taga där i från vad gott finnes, dock själva concilium och institutum oförändrat och skall i kröningen rätt stabiliseras in perpetuo statu»¹. Fortsatta förhandlingar ställdes alltså i utsikt, blott ett consistorium generale kom till stånd. Detta var för drottning Kristina det avgörande. Det var ju också härom riksdagen skulle fatta beslut.

Drottning Kristinas ändringar i det biskopliga förslaget nödvändiggjorde en ganska grundlig formell omredigering. Det gällde först att ge hennes direktiv en lagmässig utformning och sedan inarbeta dessa i lagförslaget. Detta arbete uppdrog drottningen åt den förut nämnde sekreteraren Nils Tungel, vid denna tid synnerligen väl anskrivnen på högsta ort².

Av de av Tungel gjorda tilläggen skall här först nämnas föreskriften om Kungl. Maj:t och generalkonsistoriet. Tungel skriver: »Såsom nu Kungl. Maj:t är detta consistorii högste patron, så vill ock Kungl. Maj:t hava sig förbehållit, när så behövas kan, att komma personligen där tillstädes och det med sin höga persons praesentia illustrera och dess domar och handlingar anhöra». Försättningen är hämtad från 1624 års förslag (I: 2: 8).

I nära sammanhang med den anförda bestämmelsen står ett annat tillägg av Tungels hand.

Enligt det biskopliga förslaget kunde en fråga hänskjutas från consistorium generale till provinsialkonciliet (III: 1: 6). Tungel införde emellertid som överordnad instans Kungl. Maj:t. Endast om Kungl. Maj:t »vore frånvarande eller eljest något betänkande droge att själv giva på en sådan viktig sak eller fråga sitt utslag, då skall consistorio lov givit vara att skjuta henne till ett allmänt provinciale concilium». I regel skulle sålunda Kungl. Maj:t ersätta provinsialsynoden.

¹ Orden »och skall ... statu» uteslötos sedan vid renskrivningen. Då adeln vid riksdagen 1649 önskade uppskjuta frågan om ett consistorium generale till kröningen, anmärkte Kristina: »Det skulle fuller vid kröningen andra saker förhandlas, att man den tid nog behövde». SRAP 1649, s. 175.

² Se Kungl. Maj:ts kanslis historia (1935) s. 55 ff. Att Tungel utfört detta arbete, framgår av handstilen. För hjälp med identifiering av Tungels stil tackar jag amanuensen i Riksarkivet Fil. lic. Jan Liedgren.

Tungel gav också consistorium generale en ny uppgift. Det skulle föra förteckning över »alla främmande kättare och falska religionsförvanter» och noga tillse, att ingen »villfarelse må på en eller annan ort . . . utspidas eller falska religionsexercitier uppenbarligen hållas». Generalkonsistoriet skulle emellertid samtidigt vaka över »religionsfriheten» i landet och icke tillåta, att dessa främmande religionsförvanter av »obeskedliga klerker till något disputas i religionssaker retade eller annan förföljelse utur landet förjagade bliva». Nu liksom så många gånger förut konstaterades, att dessa utläningar icke kunde undvaras (II: 7).

Beträffande undervisningen (II: 6: 2) hänvisade Tungel till »den skolordningen, som Kungl. Maj:t haver nu nyligen låtit författa» och till universitetskonstitutionerna. Han tillfogade även en bestämmelse om att hovkanslern skulle presidera i ärkebiskopens frånvaro. Vid bådads förfall skulle Linköpingsbiskopen¹ föra ordet och »den förnämste av politicis skriver tillika under med honom» (I: 5).

De utförliga bestämmelserna om studierna vid utländska universitet (II: 7) erhöles genom Tungel en mycket viktig inskränkning.

De nämnda bestämmelserna äro i de olika versionerna från 1623 och fram till 1649 i stort sett desamma. De ofta små förändringar, som gjordes, äro icke desto mindre mycket karakteristiska för resp. bearbetare.

I Gustav Adolfs och Axel Oxenstiernas förslag gäller förbudet endast katolska läroanstalter. Att bege sig till någon »papistisk akademi, kollegium eller skola och där studera» är »expresse» förbjudet liksom ock att ha »någon jesuit eller papist i sin privat institution». Dessa föreskrifter äro i full överensstämmelse med Örebro stadga av år 1617, till vilken också hänvisas. Biskoparna utsträckte emellertid förbudet till att omfatta även kalvinistiska läroanstalter. Med Tungel börjar en utveckling i helt motsatt riktning. En vik-

¹ Tungel har här biskopen i Strängnäs. De följande renskrifterna ha dock Linköpingsbiskopen.

tig reservation markerar det första steget. Bestämmelsen erhöll genom Tungel följande formulering:

»Vilken som således förlovas studiorum gratia att resa utrikes, han skall, om han är kommen ad annos discretionis och eljest är en studiosus theologiae eller ärnar bliva ex professo en theologus, själv göra sin ed skriftligen, att han vill bliva vid vår kristliga religion och icke begiva sig till papistiska, jesuitiska eller kalviniska akademier, kollegia eller skolor, där till att studera in theologia, varpå hans [ed] allenast skall vara ansedd» (II: 7: 8).

Genom de här kursiverade orden har ifrågavarande moment fått väsentligt minskad räckvidd. Förbudet gällde nu endast teologerna. Kristina fortsatte på den av Tungel inslagna vägen och reducerade ytterligare betydelsen av dessa bestämmelser.

Tungel har emellertid även haft drottningens uppdrag att i detalj jämföra förslaget med Gustav Adolfs av år 1623 och inarbeta detta i det nya¹. Tungel har också från sistnämnda förslag infört ett flertal bestämmelser. Bland dessa må här nämnas motiveringen för ett blandat konsistorium i det inledande stycket, bestämmelserna om konsistoriets skyldighet att varna biskoparna och stämma dessa inför consistorium generale (II: 2), att ta itu med »alla gamla eller nya oordningar, som inritne äro i församlingarna» (II: 2), bestämmelser om regala gäll (II: 4), om sockengång — denna »pestis av landet och försummelse av ungdomen»² — samt censuren (II: 8), som nu bringades i nära överensstämmelse med Gustav Adolfs förslag. Detta gäller även föreskrifterna om generalkonsistoriets notarier (I: 3).

Drottningen hade föreslagit, att en av lekmännen skulle vara notarie. I anslutning till 1623 års förslag har Tungel först föreskrivit, att prästerna skulle välja en och lekmännen en »ordinarium notarium». Denna bestämmelse blev dock

¹ Tvenne av Tungel uppgjorda innehållsförteckningar till Gustav Adolfs och biskoparnas förslag ingår i Acta ecclesiastica 96, RA. På innehållsförteckningen till biskoparnas förslag finnas hänvisningar till förslaget av 1623.

² SRP 1644, s. 678.

senare ändrad, och generalkonsistoriet fråntogs rätten att välja både notarier, fiskal och skrivare. Dessa skulle i stället utses av Kungl. Maj:t. Däremot fick konsistoriet rätt att »taga till famulos consistorii dem det befinner där till tjänligast». Jämförelsen mellan de båda förslagen har även i ett annat fall berett Tungel svårigheter.

Enligt förslaget av 1623 skulle konsistoriet särskilt ha sin uppmärksamhet riktad på förhållandena i Finland, Estland och Ingermanland. Punkt 8, vari Finland särskilt omnämnes, är emellertid endast en fortsättning och närmare utläggning av den föregående punkten om generalkonsistoriets »inseende och inspektion över allt klerkeriet uti hela riket både på deras leverne och lärdom» och avser egentligen att närmare inskräpa konsistoriets skyldighet att noga övervaka biskoparnas ämbetsförvaltning. Mot denna »inspectio» hade emellertid Johannes Rudbeckius vänt sig med stor skärpa. Han fann den »alldeles emot Guds ord, om han icke väl limiteras», skriver han i sin kritik av det kungliga förslaget. I det biskopliga förslaget erhöles också dessa bestämmelser ett helt annat utseende. Om någon inspektion över biskoparnas ämbetsförvaltning talas ej i detta sammanhang. Generalkonsistoriets uppgift skall vara att »med flit eftertänka, huru de orter [d. v. s. Finland, Estland och Ingermanland] med skickelige lärare och predikanter må försörjas» (II: 12).

Genom de tillägg och ändringar, som gjordes av Tungel i nära anslutning till 1623 års förslag, erhöles denna paragraf en något annan innebörd.

Under den väldiga expansion, som utmärker 1600-talets Sverige, hade även Lappmarken börjat att koloniserars. Den 24 dec. 1637 hade ett kungligt privilegium utfärdats för bergsbruket i Piteå lappmark¹. Härigenom fick lappmissionen en ny aktualitet, och åtskilligt hade redan gjorts, när drottning Kristinas förslag till consistorium generale utarbetades. I den här omskrivna bestämmelsen kom också intresset att inriktas

¹ Se härom C. T. Odhner, *Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare* (1865) s. 308 ff. och R. Sundelin, *Om de svenska lappmarksprivilegierna* (1873) s. 10 ff.

på lapparnas och ryssarnas omvändelse. Generalkonsistoriet skulle visserligen vaka över att »var biskop i sitt stift» vinnlade sig om att lämpliga präster förordnades till Östersjö-provinserna. Huvuduppgiften skulle dock inriktas på att omvända lappar och ryssar »ifrån deras vidskepelse och falska gudsdyrkan».

Innan det så reviderade och kompletterade förslaget på nytt underställdes drottningens granskning, har ett viktigt tillägg gjorts. Detta innebar, att consistorium generale skulle fungera än som ett consistorium minus, än som majus. Det sistnämnda skulle sammanträda, när »allmänna riksdagar eller andra beramade stora möten och solenna konventer hållas». Vid dessa tillfällen skulle samtliga 30 assessorer vara närvarande. I övriga fall skulle endast hälften vara skyldiga att infinna sig: »sex av ecclesiaticis, nämligen presidenten med tre av de närmaste bispers samt Kungl. Maj:ts hovpredikant och primarius pastor i Stockholm, såsom ock vice præses med fem andra av politicis, som närmast kunna vara förhanden» (I: 5).

Efter dessa ändringar och tillägg — alla naturligtvis gjorda på drottningens direkta uppdrag — överlämnades ett renskrivet exemplar till Kristina.

Om Kristina vid första genomgången av det biskopliga förslaget närmast intresserat sig för generalkonsistoriets sammansättning, granskade hon nu främst dess uppgifter. Hit hörde i första hand frågan om kyrkoordningens revision. I förslaget kvarstod alltfört biskoparnas syn på detta spörsmål (II: 2). Någon ny kyrkoordning behövdes icke, den gamla skulle endast kompletteras. I olika sammanhang talas också om kyrkoordningens appendix (II: 2: 3 och III: 2: 6). Såsom redan påpekats, delade Kristina icke denna uppfattning. Liksom sin fader och Axel Oxenstierna krävde Kristina en *ny* kyrkoordning, utarbetad efter de kyrkorättsliga principer, som förut omnämnts. Drottningen strök också ifrågakvarande moment i 1624 års förslag och satte i marginalen ett »NB» samt antecknade:

»[Skall för den skull detta consistorii ämbete vara det

första att på nytt med flit] arbeta uppå en ny och fullkomlig kyrkoordning, som med Guds ord och våra kristeliga augustinische konfession må komma överens och den, sedan hon är conciperat, skola de henne K. M. presentera att överse och att autorisera, sedan K. M. den approberat haver, och intet understå sig uti en så viktig sak något utan K. M. vetskap och noga övervägande att göra.»

Dessa synbarligen i hast nedskrivna rader innehålla tvenne viktiga principuttalanden. Den av generalkonsistoriet utarbetade kyrkoordningen skulle vara en *ny och fullständig kyrkoordning*. Kristina fullföljer här förmyndarregeringens ofta upprepade krav. Den nya kyrkoordningen skulle vidare icke blott auktoriseras av Kungl. Maj:t, som biskoparna önskade. *Den skulle granskas av Kungl. Maj:t*¹, och konsistoriet förbjödes uttryckligen att i detta fall göra något utan drottningens vetskap. Samma krav hade uppställts av Gustav Adolf, ehuru han aldrig fört ett så öppet språk.

Även ett par andra tillägg vittna om Kristinas stora förtrogenhet med samtidens olika spörsmål och hennes bestämda önskan att göra generalkonsistoriet till en verklig kyrklig överstyrelse med vittgående befogenheter.

Ett av århundradets stora pedagogiska spörsmål gällde frågan om snillevalet, »delectus ingeniorum». För att förverkliga detta ideal behövdes en studiedifferentiering. Både Gustav Adolf och Johan Skytte hade gjort sig till talesmän härför². Kristina fullföljde deras intentioner. Hon skriver (II: 6: 5):

»De skola ock se därpå, att vart och ett ingenium, så mycket ske kan, drages till de studier, som det mest är inklinerat till och att de slå sig där till ex professo och icke vagera in studiis och försumma tiden utan beflita sig där om, att var och en må excellera i den fakultet, som han sig på slår och det efter det pund, som Gud varjom förlänt haver. Den som då så stora ingenij krafter haver nått, att han kan med nytta

¹ Tungel hade från 1623 års förslag tillagt, att kyrkoordningen skulle presenteras Kungl. Maj:t.

² Se S. Edlunds recension (Sv. teol. kvartalskrift 1943 s. 347) av R. Askmark, Svensk prästutbildning fram till år 1700 (1943).

traktera tvenne heller flera slags studier, att den då hålles till att ordine absolvera sin cursum studiorum och icke så confuse, som härtill skett är, på det att ungdomen må få solidam scientiam.»

I detta sammanhang strök också Kristina den föregående bestämmelsen om att preceptorerna årligen skulle »levrera eller se låta» de ynglingar, »som kunde vara tjänliga till att bruka i kyrka eller världsliga ämbeten» (II: 6: 4).

Om Kristinas pedagogiska intressen vittna även ett par andra tillägg av hennes hand. Generalkonsistoriet skulle övervaka adelns »privatos preceptores» och tillse, att till lärare tagas »lärde och skickelige män och i synnerhet de som med ett ärligt och nycktert leverne gå sina disciplar före med gott exempel.» I en tillfogad paragraf föreskriver hon, att konsistoriet skall dra försorg om att tryckerierna »som ett nödigst instrument till studiernas uppkomst må bringas i sin rätta flor och stat och att alla skolor och akademier alltid efter deras tarv med goda och komplette tryckeri må förses och tänka upp medel, på vad sätt så väl genom tryckeri som goda bokförare studia måtte bliva på det bästa, som någon tid ske kan, befordrade.»

Enligt det biskopliga förslaget skulle generalkonsistoriet befatta sig med tillsättning av »pastoratus primarius» och »lectoratus in academia.» Kristina uteslöt emellertid sistnämnda grupp. Tillsättningen av professorer skulle tydligen förbehållas Kungl. Maj:t.

Flera av de ändringar och tillägg, som Kristina gjorde vid detta tillfälle, ha närmast karaktär av förtydliganden och kompletteringar, i flera fall till den av Tungel gjorda revisionen. Hit höra föreskrifterna om att vice præses alltid skulle under-teckna alla skrivelser (I: 2: 1 och I: 4: 3), att »politici» skulle vara lärde och förfarna män »in theologia, politicis och vår lag» (I: 1: 3), att bestämmelserna om studierna vid utländska universitet gällde adel såväl som »oadel» (II: 7: 2), att professorer och preceptorer skulle »föra ett skickligt leverne och gå ungdomen före med god exempel» (II: 6: 2), att studiehjälpen skulle utdelas till den fattige »och den som flitigast studerar

i bland dem.» Punkten om främmande trosbekännare utökade Kristina med de från Gustav Adolfs konungaförsäkran hämtade orden: »så framt de sig stilla och roligt förhålla och icke giva förargelse eller i någon måtto med ord heller gärningar försmåda vår religion» (II: 7).

Ännu ett tillägg av Kristinas hand skall här anföras. Såsom förut anmärkts, hade Tungel infört en punkt om Kungl. Maj:t som »detta consistorii högste patron». Uttrycket tillfredsställde emellertid icke drottningen, varför hon ändrade det till: »detta consistorii högste och *endaste* patron *näst Gud*».

Sedan det så reviderade förslaget renskrivits, har det än en gång varit föremål för drottningens granskning. Trots de upprepade ändringarna företedde förslaget ännu spår av de specifikt biskopliga synpunkterna. Dessa ha nu konsekvent utmönstrats. Sålunda ströks nu talet om kyrkoordningens »appendix» och orden om att »cura et inspectio ecclesiarum» enkannerligen anförtrotts kyrkans män (I: 1: 2). Samtidigt utslöt hon det av Tungel gjorda tillägget om att lekmännen skulle vara »i alla möten och samkväm av Kungl. Maj:t autoriserade och av alla Kungl. Maj:ts undersåtar respekterade näst riksens råd för de förnämste Kungl. Maj:ts ministris».

Även i fråga om placeringen gjorde drottningen vid detta tillfälle en ändring. Hovkanslern placerades nu på ärkebiskopens vänstra sida och efter honom alla »politici». »Främst på högra sidan» skulle episcopus Lincopensis ha sin plats och därefter de andra kyrkomännen.

I detta sammanhang skola även ett par ändringar beröras, som äro av intresse för bedömandet av den unga drottningens religiösa och teologiska åsikter vid denna tidpunkt. Redan vid första genomläsningen av det biskopliga förslaget underströk Kristina orden »om den rena läran, om kyrkoceremonier, om kristelig aga och kyrkodisciplin» och satte i marginalen ett »NB». Tydligt är, att drottningen funnit orden om »den rena läran» alltför typiska för den lutherska ortodoxien. I de senare koncepten ha nämligen

dessa ord ersatts med uttrycket »den rätta läran». Riktigheten av denna tolkning synes mig bekräftas av en annan av Kristina företagen ändring. I själva rubriken strök hon i det tredje konceptet¹ ordet »evangeliskt», som står som bestämning till konsistorium. Ändringen torde näppeligen ha skett av formella skäl. Häremot talar en strykning, som hon gjorde redan i det andra konceptet. Drottningen överkorsade nämligen då de förut citerade orden »mycket mindre att hava någon papist eller kalvinist i sin privat institution» (II: 7: 4). Något förbud för enskilda personer att i sin tjänst anställa katoliker eller kalvinister ville Kristina icke veta av. Den unga drottningen skulle emellertid ta ännu ett steg i samma riktning och helt bryta udden av de av Axel Oxenstierna och prästerskapet så omhuldade bestämmelserna om studenternas utländska studier.

Vid den tredje genomgången av förslaget strök Kristina bestämmelserna om att teologerna icke fingo besöka »papistiska, jesuitiska eller kalviniska akademier, kollegia eller skolor där att studera in theologia». Även ett par andra strykningar av drottningens hand ha ytterligare uppmjukat de ursprungliga föreskrifterna. Sålunda uteslötos nu orden »enkannerligen till de påviskes avguderer och villfarelse», »hos de påviska», »de jesuitiska» samt slutligen ordet »kättare». Då Kristina gjorde dessa strykningar, var hon tydligen i förhållande till de olika konfessionerna »une personne neutre», som hon karakteriserade sig själv 1652¹. Hennes kritiska inställning till de kyrkliga förhållandena i Sverige spåras också bakom en strykning i det senast omnämnda konceptet. Enligt biskoparnas förslag skulle preceptorerna avlägga ed på att hålla sina disciplar »till . . . vår kristeliga religion, som nu är i riket, och vi tillförende in concilio Upsaliensi och flere möten oss tillbundit hava». Kristina strök karakteristiskt nog orden: »som nu är i riket».

Genom de nämnda ändringarna hade bestämmelserna

¹ Citerat efter N. Ahnlund, Drottning Kristinas tronavsägelse (Personhistorisk tidskrift 1931 s. 207 not 1).

om studenternas utländska studier fått sin definitiva utformning i Kristinas förslag till instruktion för ett consistorium generale. Formellt stå dessa fortfarande i nära överensstämmelse med Axel Oxenstiernas och prästerskapets. Och ändå har själva huvudsyftet blivit ett annat trots hänvisningen till Örebro stadga av år 1617. Vilka utländska universitet den svenska ungdomen besökte, intresserade icke längre Kristina. Däremot var hon angelägen om att adelns söner, som ämnade studera vid främmande universitet, skulle »sistera sig detta collegio och låta sig examinera och taga pass», som hon uttryckte saken 1649¹. Drottningen ville också skydda den studerande ungdomen för »falsk religion och skadeliga meningar». Men hit räknades icke mera vare sig katolicism eller kalvinism. Den tolerans, varom Chanut beundrande talar², har i förslaget till consistorium generale fört fram till ett praktiskt resultat. Den står även i god överensstämmelse med de grundsatser, som förfäktades av de svenska delegaterna i Westfaliska freden³. Drottning Kristina har, då hon gjorde dessa ändringar, helt accepterat de lärdomar, Johannes Matthiae givit henne. Detta faktum är en viktig milstolpe på Kristinas väg till Rom. Johannes Matthiae är icke Kristinas »förledare»⁴. Men han har genom sin undervisning lagt en sådan grund, att Kristina i sinom tid fann den ohållbar. Även sin avhållne lärare skulle hon ha kunnat inräkna bland »opålitliga löftesmän för sina präktiga försäkringar»⁵.

Sedan vissa partier av det så ändrade förslaget renskrivits, har det åter genomgåts av Tungel. Denne har även nu gjort en del tillägg. Det första av dessa är av stort principiellt intresse och berör den ömtåliga frågan om lek-männens ställning i konsistoriet. Tungel skriver (I: 2): »Och

¹ SRAP 1649 s. 175.

² Se Curt Weibull, Drottning Christina 2 uppl. (1934) s. 103 ff.

³ C. T. Odhner, Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen (1875) s. 236 ff.

⁴ Weibull, a. a. s. 90.

⁵ Citerat efter A. Nyman, En drottningens visdom (1942) s. 20.

ändock politici äro mera de andelige till adssessorer förordnade, så måge de likväl det veta och sig låta till rättelse vara, att det icke i den akt och mening är skett eller där hän ansett, att de skola kontrollera ecclesiasticis uti en eller annan sak, som länder till Guds namns ära och hans församlings bästa utan jämte de andliga allt sådant befrämja. Men eljest, där sakerna så fordra, iakttaga och försvara Kungl. Maj:ts höghet och rätt med fog och diskretion». Detta tillägg är åtminstone delvis prägladt av biskoparnas syn på lekmännens uppgift och myntat på deras förslag. Drottningen strök orden och skrev i stället: »[Såsom nu adssessorer] så väl andliga som världsliga äro till den ändan av Kungl. Maj:ts förordnade, att de collegiatim skola främja Guds namns ära, församlingarnas bästa och K. M. rätt, och skola de alla endräkteligen till detta målet syfta och icke någon anten av ambition eller lust att emot säga, anten av opiniatritet eller någon annan fåfäng orsak, utan alla sina concilia där hän dirigera, att som sagt är, att Guds namns ära måge i all ting befordrat varda, församlingarnas bästa och K. M. rätt och sig opponera mot allt det som här emot löper och i det övriga endräkteligen älska och sig låta vara befallat».

Denna tydligen icke utan förtrytelse nedskrivna mening återger exakt drottning Kristinas uppfattning. Någon skillnad mellan de olika assessorerna har hon icke velat höra talas om. Samtliga assessorer skulle tillvarataga Kungl. Maj:ts rätt och församlingens bästa.

Tungel har dessutom gjort ännu ett par tillägg. Hit höra bestämmelser om att vid lika röstetal avgörandet skulle hänskjutas till Kungl. Maj:ts utslag (I: 2: 5), att konsistoriet skulle ha »ett seendes öga därpå . . . , att alla förbida en ordentlig och laglig kallelse» (II: 4: 1), att domkapitlen årligen skulle till generalkonsistoriet insända sina »renskrivna protokoll och domböcker» (III: 1: 5) samt att konsistoriet efter den årliga sammankomsten skulle göra »relation om alla saker, som uti consistorio passerade, rannsakade och avdömde äro, på det Kungl. Maj:ts må där av förnimma ad-

essorum flit och huru vida dess trogna undersåtar sig förbättra uti ett gudeligt leverne» (III: 2). De tre sista tilläggen godkändes av drottningen. Tillägget om Kungl. Maj:ts utslagsröst harmonierade emellertid mycket illa med förslagets bestämmelser om röstningen i övrigt. Enligt dessa skulle praeses eller vice praeses besluta »det som potior et sanior pars haver suffragerat, det är det som med Guds ord och kyrkoordningen bäst överens kommer». Med denna princip, enligt vilken rösterna vägdes och icke räknades, var det tämligen meningslöst att tala om Kungl. Maj:ts utslagsröst. Den sammanblandning av olika principer, som Tungel gjort sig skyldig till, uppmärksammades genast av Kristina. Hon strök därför de sist citerade orden och skrev i stället: »Pluralitas votorum konkluderar, och därefter givs utslag». En klar och tydlig majoritetsprincip skulle vid omröstningen tillämpas i generalkonsistoriet. Härigenom fick Kungl. Maj:ts utslagsröst en mening.

I och med dessa ändringar och tillägg var drottning Kristinas förslag till instruktion för ett consistorium generale färdigt. Konceptet kunde definitivt renskrivas. Drottning Kristinas instruktion bär denna titel: »Forma eller instructio, huruledes ett general consistorium ecclesiasticum i vårt fädernesland Sveriges rike, Guds ord och Guds församlings lovliga bruk likmätigst kan upprättas och hållas».

Den föregående framställningen har visat, att bakom den instruktion för consistorium generale, som framlades i rådet i jan. 1649, stå tre namn: rikskanslern Axel Oxenstierna, biskop Johannes Rudbeckius och drottning Kristina. De maktbefogenheter, som Oxenstierna och Rudbeckius från sina olika utgångspunkter tillerkänt generalkonsistoriet, ha i drottning Kristinas förslag smälts samman till en enhet. Kristinas projekt är icke blott en osjälvständig kompilation. Tvärtom är det i hög grad präglad av den unga drottningens egen teologiska och politiska uppfattning.

Av de nya bestämmelserna äro föreskrifterna om Kungl. Maj:ts ställning till consistorium generale av särskilt intresse. Kungl. Maj:t skulle icke blott i största allmänhet vara general-

konsistoriets »näst Gud högste och endaste patron». I Kristinas förslag har Kungl. Maj:t fått ett avgörande inflytande.

Enligt »Mémoires de Chanut» fruktade man på sina håll, att ärkebiskopen som ordinarie ordförande i konsistoriet skulle bli »plus puissant que le Pape à Rome». ¹ Dylika farhågor voro i hög grad överdrivna. Genom bestämmelsen om att enkel röstmajoritet skulle tillämpas och att utslagsrösten vid lika röstetal skulle tillkomma Kungl. Maj:t hade ärkebiskopens maktställning väsentligt begränsats. Från konsistoriet kunde man också vädja till Kungl. Maj:t. Den av biskoparna omhuldade provinssynoden som högsta instans i viktigare frågor stod endast kvar som en relict och närmast som en eftergift för prästernas önskemål. Avgörandet skulle enligt Kristinas förslag ligga hos den världsliga överheten.

Drottning Kristinas generalkonsistorium skulle ha gjort ett definitivt slut på de svenska biskoparnas självständighet. Planerna på ett consistorium generale ingå som ett led i drottningens arbete på en stark kungamakt.

5.

I okt. 1648 utgick kallelsen till riksdag i Stockholm på nyåret följande år. Såsom redan nämnts, förde drottningen frågan om generalkonsistoriet på tal i rådet den 23 jan. 1649, då hon bad rådsherrarna överlägga om förslaget. Detta fick dock ett ganska kyligt mottagande. Jakob de la Gardie avrådde bestämt. Prästerskapet har, yttrade han, alltid »sökt dependera av ingen och intet gärna admittera några politicos. Ingen uti romerska riket eller uti Danmark haver cederat dem den över handen och jus prioritatis». Bengt Skytte, vid denna tid en av Kristinas gunstlingar ², fann ett consistorium generale rent av skadligt, »om præses intet bliver en av riksens råd och får alternera præsidium». Man enades dock om att lägga fram en proposition i ärendet. Den

¹ Mémoires de Chanut 1 (1677) s. 397. Jfr även nedan s. 38 f.

² Se A. Grape, Riksråd-språkforskare (Uppsala universitetsbiblioteks minnesskrift (1921) s. 329 ff.).

av adeln så varmt försvarade patronatsrätten synes ha fällt utslaget ¹.

Till de »punkter, över vilka Kungl. Maj:t . . . begärer, att riksens ständer vele meddela Kungl. Maj:t sitt hälsosamma råd och betänkande så ock därefter bevisa deras trogna hjälp till sammans fullbordning» av den 31 jan. 1649, hörde först frågan om ett consistorium generale. Under hänvisning till riksdagsbeslutet av år 1634 framhålles, att Guds församling »begriper i sig både det andliga så ock det världsliga stånd, och bägge hava både sina särdeles och åtskilde så ock sina sammanblandade och ihopbundne rättigheter». Då de båda stånden icke utan »högsta besvär och skada» kunna skiljas från varandra utan måste räcka varandra handen, har drottningen utarbetat ett förslag till instruktion för ett consistorium generale och vill höra, om ständerna »densamma gilla och god hålla heller var utinnan fordras någon förändring eller förbättring ².

Den 1 febr. upplästes och kommenterades propositionen och drottningens instruktion på Riddarhuset. Trots lantmarskalkens ivriga försvar uppstodo »åtskilliga diskurser så väl om praesidi consistoriali, vilket de höllo för att vara en betänkelig sak, sedan ock jure patronatus och till det tredje, att kyrkoordningen måtte först med ständerna bliva kommunicerad, förrän hon komme på tryck». Tredje klassen yrkade, att frågan skulle uppskjutas. Lantmarskalken försökte emellertid att förmå ståndet att underhandla med drottningen eller rådet. »Då kunne I få andra tankar», anmärkte han. Ståndet beslöt dock att begära uppskov »till bättre och nogare sakens övervägande». Med anledning härav ingrep drottningen själv och ålade adeln att genom ett särskilt utskott skaffa sig »närmare deklaration på punkterna, enkannerligen den 1 propositions punkt om consistorio». Ett utskott på 11 man tillsattes. Inför dessa förklarade Kristina, att hon icke ville veta av något uppskov,

¹ SRP 1649 s. 10 ff.

² SRAP 1649 s. 239 f.

och utvecklade närmare sina synpunkter. Beträffande ärkebiskopens ordförandeskap förklarade hon, att den »reputationen, som de förmena prästerskapet härigenom tillväxa, är intet. Där sitta politici hos». Att adelns söner skulle examineras av konsistoriet, vore endast nyttigt. Hennes avsikt var icke att göra »något absolut» utan endast det som lände Gud och fäderneslandet till godo. Hon hänvisade slutligen till rådets samtycke¹.

Drottningens ingripande har otvivelaktigt gjort ett starkt intryck, och då borgarna, som ansågo »formen god och intentionen kostelig» men själva tidpunkten diskutabel, sökte kontakt med Ridrarhuset, ansåg adeln det rådligt att kommunicera med prästerna. För detta ändamål tillsattes ett särskilt utskott. Detta kunde den 6 febr. icke erhålla något definitivt svar.

Om överläggningarna i prästeståndet är intet känt från riksdagen 1649. Några egentliga protokoll finnas nämligen icke. På de förut nämnda punkterna av den 31 jan. ha emellertid prästerna stiftsvis avgivit svar². Synpunkterna i de olika svaren äro i stort sett desamma. Den bestående ordningen är förträfflig. Vi ha haft, skriver Lenaeus, sedan 1647 ärkebiskop, »ett kristeligt kyrkoväsande med god disciplin, så länge de saker, som det andliga ståndet egentligen vidkomma, äro rannsakade och avhandlade i konsistorijs provincialibus . . . att vi för vårt stånd oss däröver intet med skäl hava till att besvära». Från andra länder, »där sådana consistoria ecclesiastico-politica äro upprättade», har man däremot många »tragica exempla». Skulle något generalkonsistorium verkligen behövas, så borde det bli »pure ecclesiasticum och hållas in regni comitij, dit alla graviore casus, som i konsistorijs particularibus icke decideras kunde, remitterade bliva». Ungefär samma synpunkter framfördes från de andra stiftet. Ett ganska ingående svar kom från Jonas Magni, sedan 1640 biskop i Skara. Jonas Magni har

¹ SRAP 1649 s. 168 ff.

² Tryckta i Thyselius Bidrag s. 132 ff. efter avskrifterna i Kh. 33, LSB.

tydiligen känt ett behov av att grundligt rentvå sig från de villfarelser, han spritt som professor i Uppsala 1625.

I den nya skolordningen, »denna administratio scholastica per curatores politicos», såg Skarabiskopen »en gradum till consistorium mixtum, vilket Guds ord improberar och ofta straffar». Genom det föreslagna konsistoriet skulle också, framhåller biskopen, »Kristi skafferi och hushåll» kunna bli »förvirrat, många lönnliga revor yppade, varigenom skadlige parti kunna sig insmyga, och allahanda schismata, tvister, skiljaktigheter och haereses saktligen intränga, såsom experientia, certissima magistra, utvisar och några omliggande land för oss predika, varest politici och världsliga personer en sådan administrationem ecclesiasticam sig till största delen hava tillvällat». Det vore därför tryggast att förbli vid »Herrans ordning, som granneligen haver åtskilt de andeliga och världsliga domar med deras särskilda personer, både till praesides som ock ordinarios assessores». Biskopen hänvisade till sist till »piorum episcoporum rationes, numero non paucas nec pondere leves», vilka en gång bevekt Gustav Adolf »sådana tankar om consistorio mixto att utslå och låta falla».

Något svar från Strängnäs och Västerås stift är ej känt. Västerås biskopens inställning framgår emellertid av det förslag till prästerskapets svar på drottningens proposition, som denne utarbetat.

Olavus Laurelius uttrycker först sin glädje och tacksamhet över att prästerskapet är »ett privilegierat stånd i riket». Hela framställningen går sedan ut på att visa, att ett generalconsistorium är överflödigt. Laurelius är synnerligen angelägen om att icke på något sätt antyda behovet av en överordnad kyrklig styrelse. Han ville förbli vid det »gamla sättet uti kyrkoregementet». De uppgifter, som Kristina tilldelat consistorium generale, kunde enligt Laurelius bäst skötas av biskopar och domkapitel. Vad som krävdes, var blott, att den gamla kyrkoordningen bleve tillökt med ett appendix och att domkapitlen bleve »rätt beställda och med sina vissa personer försörjde». När detta skett, skulle alla saker

»ordenteligen kunna utföras uti vart och [ett] consistorio cathedralli, som här till fruktsamligen och skickeligen är praktiserat och alla saker till en god ändskaap förde»¹.

Det lyckades dock icke Västerås-biskopen att kring detta förslag samla prästerna. Detta har Johannes Matthiae lyckats att förhindra. Då prästerna den 7 febr. infunno sig på Riddarhuset, meddelade de, att de ej »helt utslå» ett consistorium generale. De ämnade emellertid av drottningen begära, »att på kyrkoordningen måtte först arbetas och där införas, vad som länder till Guds ords befrämjande och en lovlig kyrkodisciplin». Genom en ny kyrkoordning skulle drottningen »till äventyrs få de tankar, att ett consistorium generale icke stort skulle vara av nöden»². Frågan blev nu, om även adeln skulle biträda detta förslag.

På Riddarhuset voro meningarna liksom i prästeståndet delade. Somliga ville först underhandla med rådet. Andra däremot yrkade, att man skulle instämna med prästerna men begära, att »politici» skulle delta i arbetet på kyrkoordningens revision³. I sitt förslag hade Laurelius ursprungligen icke räknat med lekmännens deltagande i arbetet på den nya kyrkoordningen. För prästerna var det dock av största vikt att tillmötesgå adelns önskan och på detta sätt vinna den för avslag på drottningens krav. I svaret på propositionen heter det också, »att några lärde och i kyrkosaker väl övade män av prästeståndet och av politiske, vilka E. K. M. täckes där till förordna», skulle överse kyrkoordningen. Skulle någon så svår fråga uppstå, att den icke kunde avgöras efter den nya kyrkoordningen, »kunde det då ske in generali consistorio eller som det längst haver varit kallat och av ålder brukeligt . . . in synodo nationali»⁴.

I sak överensstämmer adelns svar med prästernas. Det talar dock icke om den kommande kyrkolagskommissionens

¹ Originalkoncept i Kh. 33, LSB.

² SRAP 1649 s. 179.

³ SRAP 1649 s. 182 ff.

⁴ Svaret är tryckt i Thyselius, Bidrag s. 142.

sammansättning men kräver, att den nya kyrkoordningen skall godkännas av samtliga riksens ständer¹.

Borgarnas slutgiltiga svar är icke känt, och bönderna förklarade, att de »uti sådana saker ringa förfarenhet och kundskap hava», varför de överlämnat frågan till de andra stånden².

Riksdagens beslut utformades i enlighet med ständernas krav. En av präster och lekmän sammansatt kommission skulle granska den gamla kyrkoordningen, »den . . . tillöka eller ock förändra samt allt där uti författa låta, som till kyrkoregementet höra kan»³. De anförda orden ha tydligen tillkommit på drottningens initiativ. Frågan om kyrkostyrelsen hade överlämnats till den blivande kommissionen. Den skulle lösa frågan om ett consistorium generale.

I slutet av maj 1650 tillsatte drottning Kristina den av riksdagen beslutade kommittén⁴. Från drottningens sida var detta säkerligen endast en gest mot ständerna. Ganska snart fann sig också Kristina föranlåten att upplösa kommittén. Då arbetet gick »något långsamt» och de deputerade icke hade tid att bevista alla sessionerna, hade Kristina måst söka en annan utväg. Hon hade givit diplomaten Johan Adler Salvius i uppdrag att utarbeta den nya kyrkoordningen. Sedan denna granskats av domkapitlet i Uppsala och Stockholms stads konsistorium, skulle den översändas till biskop Johannes Matthiae i Strängnäs.

Då Johannes Matthiae alltsedan riksdagen 1649 arbetat på den nya kyrkoordningen, blev det i realiteten han, som kom att stå bakom Salvius' arbete. Johannes Matthiaes och Salvius' samarbete blev emellertid icke långvarigt. I juli 1651 lämnade Salvius Stockholm, och efter sin återkomst sommaren 1652 dog han hastigt den 24 aug. »Gud bättre,

¹ SRAP 1649 s. 255 f.

² Riksdagsacta 1649, RA.

³ Stiernman, a. a. 2 s. 1123 f.

⁴ Det följande kommer att mera utförligt behandlas i författarens kommande undersökning, Kyrkolagsproblemet i Sverige 1571—1682.

att doktor Salvius föll oss för hastigt ifrån», skrev ärkebiskopen på nyåret 1653.

Vid Salvius' frånfälle var ungefär en tredjedel av den nya kyrkoordningen färdig. Någon ersättare fick emellertid icke Salvius. Ryktet visste visserligen att berätta, att Kristina hade för avsikt att låta någon i kansliet fortsätta arbetet på kyrkoordningen. Härav blev dock intet. Drottning Kristinas intresse för en reformering av den svenska biskopskyrkan hade vid denna tid i hög grad svalnat. Hon var redan nu — det var på nyåret 1653 — fast besluten att nedlägga kronan. På riksdagen i Uppsala följande år kungjorde Kristina själv för ständerna sitt beslut. Strax härefter lämnade Kristina Alexandra Sverige och övergick den 3 nov. 1655 till den katolska kyrkan.

I det brev, som Johannes Matthiae vid underrättelsen om Kristinas övergång till katolicismen den 20 nov. 1655 skrev till sin forne lärjunge, erinrar han om hennes väl genomtänkta förslag att bota kyrkans sår och om hennes ansträngningar att avskaffa vidskepliga ceremonier, som snarare synas vanställa än pryda gudstjänsten.

Av drottning Kristinas ansträngningar att reformera den svenska kyrkan ha vi endast dröjt vid hennes arbete på ett consistorium generale. Detta försök att omorganisera kyrkostyrelsen har Kristina tydligen betraktat som en nödvändig förutsättning för fortsatta reformer. Denna punkt på reformprogrammet har också visat sig ha ett särskilt intresse, enär de bevarade förut icke utnyttjade koncepten ge oss möjlighet att i detalj följa den endast 20-åriga drottningens arbete. Hennes instruktion för consistorium generale, utformad i nära anslutning till de föregående förslagen men med många för Kristina mycket karakteristiska tillägg, ändringar och utslutningar, utgör ett talande bevis för den unga drottningens klara intellekt, hennes religiösa tolerans, hennes stora förtrogenhet med olika spörsmål och hennes mycket målmedvetna strävan att samla all makt i egna händer.

Sven Kjällerström.